

Türkiye’de Ekonomik Mucize ve Krizin Anatomisi

Turan Subaşat, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü,
e-posta: turansubasat@mu.edu.tr

Giriş

Türkiye ekonomisi tarihindeki en büyük krizlerden birine sürüklenirken krize bakış açılarını kabaca üç grupta toplamak mümkündür. Özellikle hükümet tarafından sıkça dillendirilen ilk görüşe göre yaşananlar Türkiye’nin başarılarını kıskanan dış güçlerin yarattığı yapay bir krizdir. Önlemler alınmıştır, en kötüsü atlatılmıştır ve normalleşme başlamıştır. İkinci bir grup yorumcuya göre ise kriz 2003-2010 yılları arasında uygulanan doğru politikaların terk edilmesi sonucu oluşmuştur. Bu görüşe göre ekonomi 2000’li yılların sonuna kadar (IMF politikaları eşliğinde) iyi yönetilmiş, ancak sonrasında ekonomik reformların terk edilmesi ve otoriterleşme eğilimlerinin artması uluslararası yatırımcıların güvenini azaltıp ekonomiyi sıkıntıya sokmuştur. O halde çözüm benzer politikalara geri dönmektir (Eğilmez 2018a). Son olarak bir grup iktisatçıya göre kriz 1980’lerden itibaren uygulanmaya başlanan, ama 2002 yılından itibaren yeni bir boyut kazanan sürdürülemez politikaların doğal bir sonucudur (Boratav 2019).

Bu yazı, üçüncü görüşün Türkiye’nin gerçekleriyle çok daha iyi örtüştüğünü göstermek amacıyla yazılmıştır. Gerçekten de 1980’den itibaren uygulanan politikalar Türkiye’de ekonomik performansın dış kaynak girişine olan bağımlılığını arttırmıştır. Ancak bu bağımlılık 2002 yılından itibaren yeni bir boyut kazanmıştır. Toplumla kısmen konjonktürel ve kısmen de bilinçli politika seçimlerinden kaynaklanan uzun soluklu ekonomik bir *mucize* algısı egemen olmuştur. Ancak dış borca ve dış kaynakların daha çok tüketime yönlendirilmesine dayanan bu tip bir *mucizenin* sürdürülelemeyeceği açıktır. Zamanla sert (kriz) ya da yumuşak (uzun soluklu durağanlık) iniş senaryoları altında bir uyum yaşanması kaçınılmazdır.

Türkiye’de ekonomik mucize ile kriz diyalektik bir bütünlük içinde ele alınmalıdır. *Mucizenin* nasıl yaratıldığını anlamadan krizi, konjonktürel bazı *şans* faktörleri ve mucize algısı yaratmak için üretilen bilinçli politikaları anlamadan da sanal *mucizenin* nasıl yaratıldığını anlamak mümkün değildir. Bu nedenle yazımız ilk

olarak ekonomik mucizenin anatomisini, onu ana bileşenlerine bölüp, detaylıca inceleyerek başlayacaktır. Türkiye’de aslında gerçek bir mucize olmadığı ispatlanıp, bu algının nasıl yaratıldığı detaylıca açıklanacaktır. Daha sonra ekonomik *mucizenin* neden sürdürülemeyeceği ve krizle bitmesi gerektiği anlatılacaktır.

Bu açıklamalar doğrultusunda krize yönelik olarak yukarıda bahsedilen ilk iki bakış açısının tutarsızlıkları ortaya konulacaktır. İlk bakış açısının iddiasının tersine, Türkiye ekonomisinde yaşanan sorunlar dış güçlerin düşmanca tutumları nedeniyle değil, uygulanan politikaların kaçınılmaz ürünü olarak oluşmuştur. Kriz daha yeni başlamıştır ve en kötüsü henüz geride kalmamıştır. Ve ikinci bakış açısının iddiasının tersine, Türkiye’de 2003-2010 yılları arasında önemli bir başarı yakalanamamış, kriz bu dönemde uygulanan politikaların terk edilmesi nedeniyle değil, bizzat bu politikalar nedeniyle oluşmuştur.

Mucizenin Anatomisi

Türkiye’deki ekonomik mucizeyi iki aşamada incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi Ak Parti’nin iktidara geldiği 2002 yılından küresel krizin Türkiye’yi etkisi altına aldığı 2009 yılı arasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde dolar cinsinden cari fiyatlarla ulusal gelir ve ihracat üç kat artmış, devlet bütçesi ve enflasyon kontrol altına alınmıştır. İkinci aşama ise 2009 yılı sonrasında başlamıştır ve Türkiye’de reel ulusal gelir 2010-2017 yılları arasında ortalama %6.84 büyümüştür. Bu dünyada gözlenen en hızlı büyüme oranlarından birisidir. Bu başarılar yurt içinde ve dışında büyük övgü almış, Türkiye geliştirmekte olan ülkelere yeni bir model olarak gösterilmiştir (Sachs 2013).

Türkiye’de bu dönemlerde yaşanan uzun soluklu ekonomik *mucize* algısının nedenlerini Şekil 1 üzerinden inceleyelim. Mucize algısının en önemli tetikleyicisi Türkiye’ye 2002 yılından itibaren giren devasa yabancı sermaye miktarıdır (şekil 1A). Bu sermaye girişlerinin; küresel likiditedeki artış (şekil 1B), Türkiye’nin uyguladığı reel faiz politikası (şekil 1C), kayıt dışı sermaye girişleri (şekil 1Ç) ve özelleştirme politikaları (şekil 1D) olmak üzere dört ana nedeni vardır.

kriz sonrasında yapılan reformlar nedeniyle güçlenen bankacılık sektörü, Türkiye'nin uluslararası sermaye için güvenli bir liman olarak algılanmasına yol açmış ve Türkiye kriz ülkelerinden kaçan sermayeden büyük bir pay almıştır. Dolayısıyla küresel kriz 2010 yılından itibaren Türkiye için kısa vadeli bir fırsata dönüşmüştür. Türkiye bu sayede artan cari açıklarını finanse etme olanağını bulmuştur.

Küresel riskli (toksik) finansal araçların (iyi şans faktörü olarak) Türkiye'nin az gelişmiş finansal sistemine enjekte edilememesi, Türkiye'nin 2008 krizinden az etkilenmesine neden olmuştur (Icke ve diğerleri, 2011). 2008 krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki sınırlı etkisi ve hızlı toparlanma süreci, özellikle Yunanistan gibi komşu Avrupa ülkelerindeki yıkımla karşılaştırıldığında, Türkiye'deki mucize algısını pekiştirmiştir.

Türkiye bu dönemde daha fazla sermaye çekebilmek için yüksek reel faiz politikası uygulamıştır. Nominal faizler (düşen enflasyonla birlikte) düşmüş olsa da, reel faizler hızla yükselmiştir. Türkiye 98 ülke arasındaki sıralamada 2002 öncesinde oldukça alt sıralarda yer alırken, 2002 sonrasında ortalamada en yüksek reel faiz veren ülke olmuştur (Subaşat 2019).

Türkiye 2002 yılından itibaren çok büyük miktarlarda kayıt dışı sermaye girişleri de yaşamıştır. Kaynağını bilmediğimiz sermaye girişlerini ifade eden kayıt dışı sermaye girişleri, ödemeler dengesinin net hata ve noksan hesabındaki olağanüstü şişkinliklerden gözlenebilmektedir. Net hata ve noksanın normalde ödemeler dengesi hesaplanırken yapılan hata ve eksiklikleri yansıması ve (2002 öncesindeki verilerin gösterdiği gibi bazen pozitif ve bazen negatif değerler olarak) uzun vadede sıfıra yakın olması beklenir. Ancak 2002-2018 yılları arasında gerçekleşen net hata ve noksanın toplamda 60 milyar dolara yaklaşması sistematik ve ciddi bir kayıt dışı sermaye girişinin olduğunu göstermektedir. Subaşat (2017a)'nın yaptığı hesaplamalar, Türkiye'ye giren kayıt dışı sermaye miktarının net hata ve noksan hesabında belirtilen resmi rakamlardan 4 ile 20 kat arasında daha fazla olabileceğini göstermiştir.² Kayıt dışı sermaye girişleri, hem toplam yabancı sermaye girişlerini büyütürken, hem de ekonominin iç ve dış şoklara karşı dayanıklılığını artırarak ekonomik istikrarın (şekil 1E) sağlanmasına yardımcı olmuş ve mucize algısına önemli katkılar yapmıştır. Kayıt dışı sermaye girişlerinin özellikle seçim yıllarında ve ekonomik zorlukların yaşandığı yıllarda ciddi sızramalar yaptığı görülmektedir. Örneğin ekonomik krizin başlangıç yılı olarak görülebilecek olan 2018 yılının ilk on ayında toplam kayıt dışı sermaye miktarı 18 milyar doları geçerek büyük bir rekor kırmıştır.

2003-2018 yılları arasında yapılan 61.9 milyar dolarlık özelleştirmeler hem bütçe dengesine (şekil 1F) hem de sermaye girişlerine önemli katkılar yapmıştır. Türkiye’de özelleştirme politikalarıyla doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) arasında gözlenen pozitif ilişki, özelleştirilen firmaların daha çok yabancı yatırımcılar tarafından satın alındıklarını ve bu nedenle özelleştirme politikalarının sermaye girişlerine destek olduğunu göstermektedir.

Toplam sermaye girişleri ekonomik mucize algısına birkaç açıdan katkı sağlamıştır. Küresel likidite bolluğu ve yüksek reel faizler, Türkiye’ye cari açıkların gerektirdiğinden daha fazla sermaye girişine yol açmış ve rezervleri (şekil 1G) arttırmıştır. Artan rezervler, ekonominin zorlandığı yıllarda (kayıt dışı sermaye girişleriyle birlikte) ekonomik istikrar ve ekonomik mucize algısına büyük katkıda bulunmuştur.

Türkiye’ye giren yabancı sermaye, özelleştirme politikaları ve yap-işlet-devret modeli (şekil 1Ğ) bütçe dengesinin korunmasına yardımcı olmuştur. Yap-işlet-devret modeli çerçevesinde köprüler, tüneller, demiryolları, hastaneler ve benzeri birçok altyapı tesisleri devlet bütçesine yük olmadan hayata geçirilmiştir.

Yabancı sermaye girişlerin en önemli etkilerinden bir tanesi TL’nin aşırı değerlenmesi (şekil 1H) olmuştur. Değerli TL, ithal mallarını ucuzlatarak (şekil 1I) yapay bir gelir etkisi doğurmuş, hane halkının tüketimini (şekil 1İ) ve refahını sürdürülebilir gelirinden daha hızlı arttırmıştır. Ucuz ithalat ayrıca enflasyonun (şekil 1J) kontrol altına alınmasına yardımcı olarak ekonomik istikrar ve mucize algısına destek olmuştur.

Çin’in (şekil 1K) 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü’ne girmesi tüm dünyadaki yatırım ve tüketim malları fiyatlarında önemli düşüşlere neden olmuştur. Fiyatlardaki düşüş enflasyonun kontrol altına alınmasına yardımcı olurken halkın alım gücünü ve tüketimini artırarak önemli bir refah artışına ve mucize algısına katkı yapmıştır.

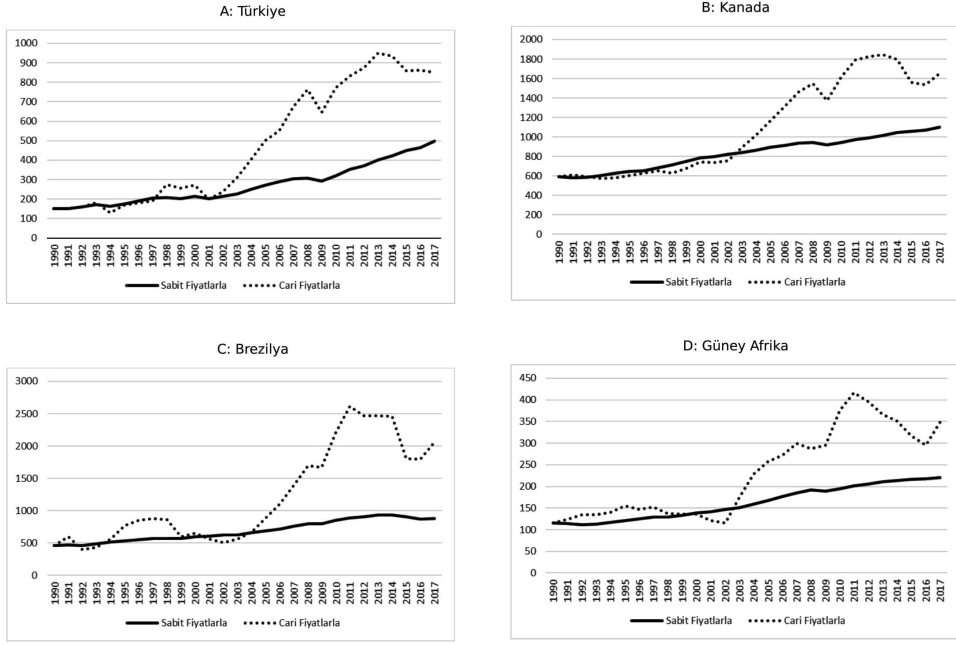
Değerli TL ithalatı arttırıp ihracatı azaltarak ticaret dengesini (şekil 1L) bozmuş ve cari açıklara (şekil 1M) neden olmuştur. Artan cari açıklar dış borçları (şekil 1N) yükseltirken, üretimden hızlı artan tüketimin yarattığı refah mucize algısına büyük bir katkı yapmıştır. Cari açığın ulusal gelire oranı hızla artarken toplam dış borcun ulusal gelire oranının düşük kalması, cari açığın önemsiz bir sorun olarak algılanmasına neden olmuştur. Bazı iktisatçılar toplumu finanse edilebildiği sürece cari açığın bir sorun olmadığına, cari açıkların yatırımları arttırarak ekonomik büyümeye katkı yaptığına, Türkiye’nin diğer ülkelerden daha hızlı büyüdüğü için cari açık verdiğine ve enerji ithalatçısı olan Türkiye’de

cari açıkların normal olduğuna ikna etmeyi başarmışlardır. Cari açıklar başarısının bir yan ürünü ve ekonomik mucizenin kanıtı olarak topluma sunulmuştur.³

Mucize algısına en büyük katkısı 2002 yılından itibaren gayri safi milli hâsıla (GSMH) ve ihracatta (şekil 10) gerçekleşen *sanal* artışlar sağlamıştır. 1990'ların sonuyla 2000'li yılların başları Türkiye'nin tarihinde yaşadığı en sorunlu ekonomik dönemlerinden birisi olmuştur. Bu dönemde Türkiye ekonomisi içte (2001 krizi) ve dışta (1997 Doğu Asya Krizi) yaşanan krizler nedeniyle yıpranmış ve 1999 yılındaki depremden büyük zarar görmüştür. 2002 öncesi dönem halkın hafızasına son derece zor yıllar olarak kazanmıştır. Aslında ne 2002 öncesindeki sorunlar ne de 2002 sonrasındaki toparlanma süreci Türkiye'ye özgüdür. Bunların konjonktürel ve küresel nedenleri olsa da, 2002 yılından sonraki uzun soluklu ekonomik toparlanma, bir önceki dönemin sorunları göz önünde bulundurulduğunda, geniş halk kesimleri açısından bir mucize olarak algılanmıştır.

GSMH ve ihracattaki ilk önemli artış 2002-2008 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu dönemde dolar cinsinden cari fiyatlarla GSMH yaklaşık 3 kat (şekil 2A) ve ihracat ise 3,5 kat artmıştır. Ancak bu sanal artışlar, 2002 yılından itibaren doların (TL de içinde) tüm para birimleri karşısında yaşadığı değer kaybından (şekil 1Ö) kaynaklanmıştır (Subaşat 2014a). Doların değer yitirmesi, üretilen mal ve hizmetlerin (GSMH ve ihracat) dolar cinsinden değerini yapay bir biçimde yükseltmiştir. Üretim ve ihracattaki gerçek artışı ölçen dolar cinsinden sabit fiyatlarla GSMH ve ihracat artışında herhangi bir kırılma görülmezken, döviz kuru değişikliklerinden etkilenen dolar cinsinden cari fiyatlarla GSMH ve ihracat sadece Türkiye'de değil tüm ülkelerde hızla artmıştır.⁴ Örneğin, Şekil 2B, 2C ve 2D'de görüldüğü gibi dolar cinsinden cari fiyatlarla GSMH'deki artış Türkiye'ye özgü olmayıp Kanada, Brezilya, Güney Afrika ve dünyanın diğer tüm ülkelerinde de gözlenmiştir. Ulusal gelir ve ihracattaki bu sanal artış, (yukarıda ve aşağıda bahsettiğimiz) diğer refah artırıcı faktörlerle birlikte toplumun geniş kesimlerince gerçek bir ekonomik büyüme ve mucize olarak algılanmıştır.

Şekil 2. Ulusal gelir (milyar dolar – cari ve sabit (1990) fiyatlarla)

Kaynak: Dünya Bankası'nın World Development Indicators veri tabanından elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ulusal gelirdeki mucizevî artış algısına, özellikle 2009 sonrasında, katkı yapan diğer bir faktör de Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2016 yılında yaptığı revizyondur (Şekil 1P). Revizyondan sonra Türkiye'nin dolar cinsinden sabit fiyatlarla GSMH'sı 2010-2017 yılları arasında ortalama %6.84 ile büyümüştür ki bu dünyadaki en yüksek büyüme oranlarından birisidir (Şekil 2A).⁵

Ancak bu revizyon sorunludur ve ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur (Borataş 2017, Meyersson 2017, Aydogus 2017 ve Aydogus 2018). Revizyon Türkiye'nin GSMH'sını yaklaşık olarak %20, yatırımlarını %75 ve tasarruflarını da %100'ün üzerinde arttırmıştır. Bu kadar büyük değişiklikler benzer revizyonlar uygulayan ülkelerde görülmemiştir. Ayrıca ulusal gelir ile revizyondan etkilenmeyen (enerji tüketimi, CO2 emisyonu, elektrik üretimi, banka kredileri, inşaat ruhsatları, ithalat ve işsizlik oranı gibi) değişkenler arasında güçlü olan ilişkiler son derece zayıflamıştır. Bu durum revizyonun hatalı olduğunu göstermektedir.

Revizyondaki önemli sorunlardan birisi de yapılan değişikliklerin sınırlı yıllar için sistematik olarak geriye götürülmüş olmasıdır. Revizyonun yöntemsel

değişikliklerden kaynaklanan kısmı 1998'e ve büyük bir kısmını etkileyen istatistiksel iyileştirmelerden kaynaklanan kısmı ise sadece 2009 yılına kadar geriye götürülmüştür. Bu nedenle revizyon sonrası yeni serilerle ulusal gelir, yatırımlar ve tasarrufların değişiminde büyük bir tutarsızlık ortaya çıkmış, Türkiye'nin 2009 yılı öncesi ve sonrası performansının anlamlı bir değerlendirmesini yapmak imkansız hale gelmiştir (Aydogus 2018). 2009 sonrasında sabit fiyatlarla GSMH'da gözlenen hızlı artış büyük oranda bu revizyondan kaynaklanmıştır.

Özellikle 2008 krizinden sonra Türkiye'ye giren yabancı sermaye büyük oranlarda inşaat sektörüne (şekil 1R) yönlendirilmiş, ulusal gelir içindeki payı 2002'de %4,5'ten 2015'te %8,2'ye yükselen inşaat sektörü ekonominin çekici gücü haline getirilmiştir (OECD 2017). Bu artışta kamu; kentsel dönüşüm planları, sosyal konut programları ve çeşitli mega projelerle önemli bir rol oynamıştır (Eraydin ve Kok 2014). Toplu Konut İdaresi Başkanlığı inşaat sektörüne öncülük yapmış, düşük ve orta gelirli sınıflara uygun fiyatlı konutlar sağlayarak refah ve mucize algısına büyük bir katkı sağlamıştır.

2013 yılından itibaren ekonomide gözlenen yavaşlamanın önlenmesi ve ekonomik mucize algısının devam edebilmesi için özellikle 2017 yılından itibaren Türkiye'de seçim ekonomisi politikaları (şekil 1S) uygulanmaya başlanmıştır (Eğilmez 2018b). Bütçe açıkları 2016 yılındaki %1,1 seviyesinden 2017 yılında %1,5 ve 2018 yılındaysa %1,9 seviyesine çıkmıştır. Kendini; kredi garanti fonu uygulaması, vergi indirimleri, sosyal güvenlik primlerinin ertelenmesi, emeklilere ikramiye ve işe yeni alınanların giderlerinin bir bölümünün devlet tarafından üstlenilmesi gibi yöntemlerle gösteren seçim ekonomisi 2017 yılındaki %7,4'lük etkileyici büyümenin en önemli belirleyicisi olmuştur.

2002 yılında Ak Parti'nin tek başına iktidara gelmesiyle oluşan politik istikrar (şekil 1Ş), özellikle 1990'lardaki politik istikrarsızlıklar göz önüne alındığında, mucize algısına katkı yapan faktörlerden biri olmuştur. 2002 yılından itibaren hayata geçirilen etnik⁶ ve dini⁷ açılımlarla temel özgürlükler⁸ ve dış politika⁹ alanlarındaki olumlu gelişmeler de toplumun geniş kesimlerinde büyük bir heyecan yaratmış ve mucize algısına katkı yapmıştır.

Gelir dağılımında kayda değer bir gelişme olmamış (Sönmez 2013) ve hak temelli sosyal yardım sisteminden bağış (sadaka) temelli bir sisteme doğru adımlar atılmış olsa da, yoksulların yaşam koşulları sosyal yardımlar (şekil 1T) sayesinde önemli ölçüde iyileştirilmiştir. Yoksullara yardım; sağlık, gıda, yakıt, barınak, giyim, eğitim, yaşlılık, yaşlı bakımı ve dulluk gibi çok çeşitli alanlarda sağlanmıştır. Yardım programlarından 13 milyondan fazla yoksul yararlanmıştır

(Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2015). Sosyal yardımlar sonucu yaşam kalitesinde önemli artışlar yaşayan geniş halk kesimlerini Türkiye’de bir ekonomik mucize olduğuna ikna etmek zor olmamıştır.

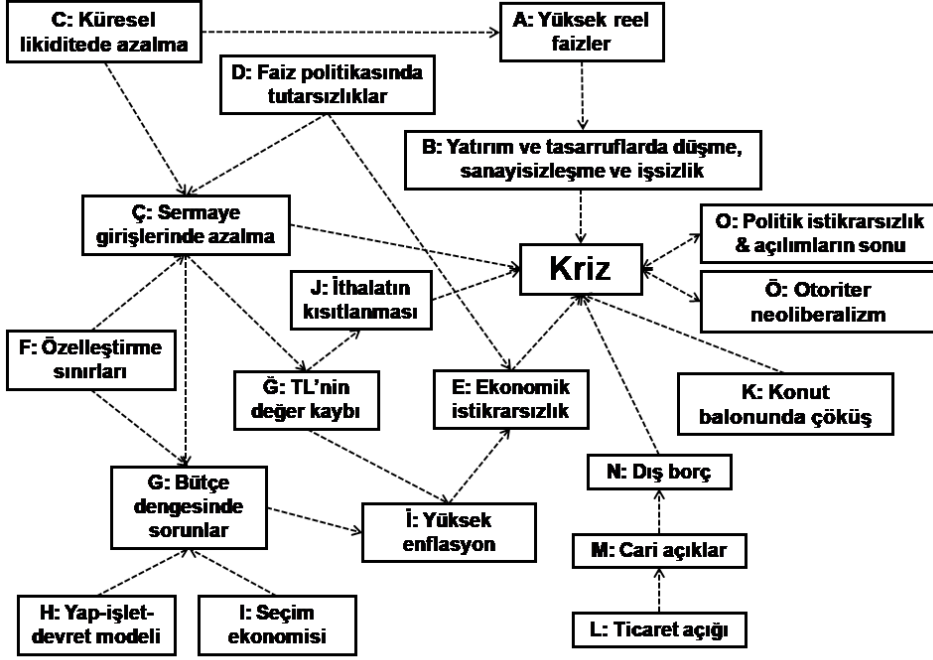
Dünyada yaşanan hızlı teknolojik gelişmelere (şekil 1U) bağlı olarak tüketim mallarının hızla ucuzlaması ekonomik *başarı* ve *refah* kavramlarının birbirine karıştırılmasına neden olmuştur. Teknolojik gelişmelerin altyapı yatırımlarını hızla ucuzlatması ve gözle görünür yüksek profilli (duble yollar, köprüler, tüneller ve havaalanları gibi) projelere öncelik verilmesi hem yandaş firmalara karlı iş olanakları sağlamış hem de yoksul halkın gözünde mucize algısını pekiştirmiştir. Bu tip projelerin yoksul halkın yaşamına doğrudan katkılar sağlaması beklenmese de, umut doğurarak mucize algısına katkı yaptığı söylenebilir. Hirschman’ın ünlü tünel etkisine göre, aracınızla tamamen tıkanmış iki şeritli bir tünelde sıkıştığınızda yan şeritteki araçların hareket etmeye başlaması (siz hareket etmeseniz bile) size umut verecektir (Muthoo 2013). Dolayısıyla bu tip projeler yoksulların ihtiyaçlarıyla ilgili olmasalar da genel refah artışının sonunda kendilerine damlayacağı umutlarını yaratmaktadır. Bu tür projelerin aynı zamanda ulusal gururu beslediği ve insanların kendi yaşamları hakkında daha iyi hissetmelerini sağladığı da söylenebilir.

Bu dönemde uygulanan çeşitli propaganda teknikleri (Şekil 1Ü) de mucize algısını pekiştirmek için etkin olarak kullanılmıştır. Bunlardan en önemlisi 2023 hedefleridir. Gerçekçi olmayan birçok hedef, özellikle ekonomik sorunların belirdiği yıllarda, ekonomide her şeyin yolunda gittiği algısı yaratmak için kullanılmıştır. Örneğin, uluslararası kurumlar tarafından yapılan uzun vadeli küresel büyüme projeksiyonlarının hiçbiri Türkiye’yi 2023 yılına kadar ilk on ülke arasına yerleştirmemiş olsa da bu en önemli 2023 hedeflerden birisidir (Subaşat 2014b). Şu anda onuncu en büyük ülke olan Kanada’yı geçmek için Türkiye’nin GSMH’sı 2023 yılına kadar Kanada’dan ortalama yıllık olarak %11,7 daha hızlı büyümelidir ki bu gerçekçi değildir. Dahası, uyguladığı dış kaynağa dayalı büyüme modelinin tıkanmasıyla Türkiye’nin sıralamalarda geriye düşmesi de şaşırtıcı olmayacaktır.

Krizin Anatomisi

Dış kaynaklara dayalı bir büyüme modeli kaçınılmaz olarak krizle bitmek zorunda değildir. Ödünç alınan kaynaklar üretken yatırımlara yönlendirilebilir, ulusal gelir ve ihracat arttırılabilirse borçlar büyük sorunlar yaşanmadan geri ödenebilir. Bu durum teorik bir olasılık olsa da dış borca dayalı bir büyüme genellikle krizlerle sona ermektedir. Aşağıda açıklanacağı gibi, bu durum dış borçların, ülkenin öz kaynaklarına göre, daha fazla risk yaratmasından kaynaklanmaktadır.

Şekil 3. Türkiye’de Krizin Anatomisi

Dış kaynaklarla desteklenen tüketime dayalı bir ekonomik büyüme modelinin ise ancak dış kaynaklar gelmeye devam ettiği sürece sürdürülebileceği ve bir gün kaçınılmaz olarak sona ereceği açıktır. Borçlanarak gelirinin üzerinde tüketim yapan bir ülke gelecekteki tüketiminden borçlanıyor demektir. Borçlar bir gün faiziyle birlikte (gelirin altında bir tüketim yaparak) geri ödenecektir. İlk aşamada gelirin üzerinde artan refah seviyesi, daha sonra gelirin altında kalacaktır. Bu uyum uzun vadede yumuşak ya da kısa vadede sert (kriz) biçimde yaşanabilir. Türkiye, özellikle 2002 yılından itibaren, bu tip bir ekonomik büyüme modeli uygulamıştır.

İçinde bulunduğumuz krizin anatomisi Şekil 3 üzerinden anlatılabilir. İlk olarak yüksek reel faizler (şekil 3A) yatırımların ve tasarrufların (şekil 3B) ulusal gelir içindeki payında ciddi düşüşler yaratmıştır (Subaşat 2014a). Bu durum, dış kaynakların daha çok tüketimi arttırmak için kullanıldığı anlamına gelmektedir. Ödünç alınan dış kaynakları yatırımlar yerine tüketimi arttırmakta kullanan bir ülkede yaşanan yapay bir *mucizenin* krizle sonuçlanması doğaldır. Bunun yanında Türkiye çok ciddi bir sanayisizleşme sürecine girmiş, sanayi sektörünün ulusal gelir içindeki payında son derece hızlı bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu düşüş,

Türkiye'nin daha çok rekabet ettiği üst-orta gelirli ülkelerde gözlenen artışlarla birlikte değerlendirildiğinde daha da çarpıcıdır. Bu dönemde Türkiye'deki sanayisizleşmenin hızı, sanayisizleşmenin doğal kabul edilebileceği yüksek gelirli ülkelere bile daha hızlı olmuştur. Bunun yanında 2001 kriziyle hızla yükselen işsizlik oranları da ekonomik mucize algısına rağmen çok yüksek seviyelerde kalmıştır (Telli, Voyvoda ve Yeldan 2006). Bu kadar hızlı büyüdüğü düşünülen bir ekonomide işsizliğin neden bu kadar yüksek seviyede kaldığı fazlaca sorgulanmamış ve mucizeden şüphe edilmemiştir.

ABD merkez bankası FED'in 2013 yılında parasal sıkılaşmaya gideceğini açıklaması, küresel likiditede bir azalma (şekil 3C) olacağı ve küresel faizlerin yükseleceğinin habercisi olmuştur. Bu Türkiye ve benzeri ülkeler için sermaye girişlerinde azalma (şekil 3Ç), borçlanma maliyetinin yükselmesi ve dolayısıyla da yukarıda bahsedilen tipte bir uyumun yaklaştığı anlamına gelmektedir. Bunun yanında faiz politikasında gözlenen tutarsızlıklar (şekil 3D) hem sermaye girişlerini azaltmış hem de ekonomik istikrarsızlıklara (şekil 3E) katkı sağlamıştır. Özellikle Cumhurbaşkanı ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) arasında faiz politikası üzerine oluşan çelişkiler bu konuda çok önemli bir rol oynamıştır.

Özelleştirme (şekil 3F) politikalarının yavaş yavaş sonuna yaklaşılması da zamanla hem ek sermaye girişlerini azaltacak hem de devlet bütçesi (şekil 3G) üzerinde olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

Sermaye girişlerindeki azalma hem TL'nin değer kaybına (şekil 3Ğ) hem de bütçe dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Yap-işlet-devret modeli (şekil 3H) ve seçim ekonomisi politikaları (şekil 3I) da bütçe dengesinin bozulmasına katkı yapan diğer faktörlerdir. Yap-işlet-devret modeli çerçevesinde gerçekleştirilen projeler özel sektöre önemli garantiler verilerek gerçekleştirilmiştir ki bu da zamanla devlet bütçesine olumsuz etkiler yapmaya başlamıştır. Örneğin; Avrasya Tüneli, Osmangazi Köprüsü ve Yavuz Sultan Selim Köprüsü'nden yapılan geçişler, garanti edilen sayının altında kalınca devlet garantisi kapsamında aradaki farkı Hazine ödemektedir. Aynı şey şehir hastaneleri, havaalanları, otoyollar, termik ve nükleer santraller için de geçerlidir. Devlet bütçesindeki bozulmalar ve TL'nin değer kaybı nedeniyle pahalılaşan ithalat enflasyonunun (şekil 3İ) yükselmesine neden olmuştur. Böylece bozulan ekonomik istikrar ortamı ve üretimin aksamasına neden olan pahalı ara malı ithalatı (şekil 3J) krize katkı yapmıştır.

Konut balonunun (şekil 3K) çökmeye başlaması da krizin başladığının bir göstergesi olmuştur. Konut sosyal bir ihtiyaç olmasına rağmen, inşaat sektörü ihracat yapmayan ama ithalata bağımlı bir sektör olduğu için inşaat öncülüğünde

bir büyüme stratejisinin de ömrü kısa olmaktadır. Tarihsel deneyimler, aşırı dış borçlanma ve konut balonlarının sıklıkla el ele gittiğini ve düzeltici krizlerin koşullarını yarattığını göstermektedir. Türkiye’de bir konut balonu olup olmadığı tartışmaya açık olsa da, Türkiye’nin konut piyasasındaki gelişmeler, konut balonları ve 2008 krizini yaşayan ülkelerdekine çok benzemektedir. Konut balonunun varlığını belirlemek için kullanılan kümülatif reel konut fiyatları, fiyat-gelir oranları ve fiyat-kira oranları Türkiye’de 2010 ve 2016 yılları arasında hızla artmıştır (IMF 2017a, IMF 2017b, Cushman ve Wakefield 2016). Türkiye’deki konut fiyatlarının gelişimini 2008 krizini yaşayan ülkelerdeki konut fiyatlarıyla karşılaştırmak oldukça önemli bilgiler verecektir. Türkiye’de konut fiyat verilerinin sadece 2010’dan itibaren mevcut olması anlamlı bir karşılaştırma yapmak için yeterli değildir. Ancak, Büyükduman (2014), İstanbul için 1998’den başlayan bir konut fiyat endeksi hesaplamıştır ki bu veriler İstanbul ile New York ve Londra’daki fiyat değişikliklerini karşılaştırmada kullanılabilir. Veriler İstanbul’da, kriz öncesinde New York ve Londra’da beliren konut balonundan daha büyük bir balonun olabileceğini göstermektedir (Subaşat 2017b). Konut balonunun çöküşü 2018 yılında başlamış, Ocak ve Kasım 2018 tarihleri arasında enflasyondan arındırarak hesapladığımız Hedonik Konut Fiyat Endeksi %11.9 azalmıştır.

Ticaret açıkları (şekil 3L) ve cari açıklarla (şekil 3M) ilişkili olarak artan dış borçlar (şekil 3N) bir süre sonra sürdürülemez boyutlara yükselmiş ve krizin en önemli belirleyicilerinden birisi haline gelmiştir. Türkiye’de ticaret açıkları, cari açıklar ve dış borçlar üzerinde yaygın yanlış anlamalar olduğu için bu konuların detaylıca tartışılmasında yarar vardır.

Bu konularla ilgili olarak Türkiye’deki genel kanı şöyle özetlenebilir. İhracat 2002’den itibaren rekorlar kırarak (ekonomik büyümedeki artıştan bile hızlı) artmıştır ki bu ekonomik mucizenin en önemli ayaklarından birisidir. Ancak ihracatın ithalata olan bağımlılığı, ihracat artırdıkça ithalatı daha hızlı arttırmakta ve ticaret ve cari açıklarlar oluşturmaktadır. Bu bağımlılıkta Türkiye’nin enerji ithalatçısı bir ülke olmasının da rolü vardır. Ayrıca, Türkiye’nin ihracatı diğer ülkelerin ekonomik büyümesiyle, ithalatı ise kendi ekonomisinin büyümesiyle ilişkili olduğu için, Türkiye’nin diğer ülkelerden daha hızlı büyümesi cari açıklara neden olmaktadır. Türkiye bir bakıma başarısının kurbanı olmaktadır. Artan cari açıklar iç tasarruflardan daha fazla yatırım yapılmasını sağladığı için önemli bir sorun teşkil etmez. Yatırımlar ekonomiyi daha hızlı büyütecek ve borçların sorunsuz bir biçimde geri ödenmesini sağlayacaktır. Artan cari açıklara rağmen toplam dış borcun ulusal gelire oranında önemli bir artış görülmemesi bu durumun bir kanıtıdır. O halde cari açıklar nedeniyle kaygılanmak yersizdir.

Bu tartışmalar birkaç nedenle hatalıdır. İlk olarak, cari açıkların, ihracatın ithalata bağımlılığındaki artıştan kaynaklandığı tezi Türkiye’de 2002 yılından itibaren hem ihracatın ithalata bağımlılığının hem de cari açıkların eşzamanlı olarak artmış olmasından kaynaklanan bir yanılsamadır. TL’nin aşırı değerlenmesiyle birlikte ara malların ithalatının ucuzlaması, bu malların bazılarının Türkiye’deki üretimini düşürüp ihracatın ithalata bağımlılığını arttırdığı düşünülmüştür. Bu görüş tamamen yanlış olmasa da bu iki değişkenin birlikte artması daha çok konjonktürel nedenlerden kaynaklanan bir tesadüftür ve sadece Türkiye’ye özgü bir durum olmayıp küresel çapta gerçekleşmiştir (Terzioğlu ve Subaşat 2018). İhracatın ithalata bağımlılığındaki artış büyük oranda çokuluslu firmaların yarattığı küresel değer zincirleri sonucunda olmuştur ve kalıcıdır. Cari açıklar ise daha önce bahsettiğimiz konjonktürel nedenlerden kaynaklanan ve bir süre sonra dengelenmek zorunda olan bir gelişmedir. Birçok ülkede bu iki değişken arasında 2002’den sonra oluşan güçlü ilişki 2008 yılından itibaren cari açıklarda görülen düşüşlerle birlikte büyük oranda zayıflamış ve hatta tersine dönmüştür. Ayrıca ihracatın ithalata bağımlılığının cari açıklara neden olması için anlamlı bir teorik neden de yoktur. Tersine, Brumm, Georgiadis, Grab and Trottnner (2019) küresel değer zincirlerine katılımın (ihracatın ithalata bağımlılığındaki artışın) bir ülkenin cari hesap bakiyesi üzerinde olumlu bir etkisi olması gerektiğini savunmuştur. López-Villavicencio ve Mignon (2018) bu tezin doğruluğunu gösteren deneysel kanıtlar da sunmuşlardır. Not etmekte yarar var ki, ihracatın ithalata bağımlılığı Türkiye’den çok daha yüksek olan Lüksemburg, Singapur, Malezya, Tayland, Macaristan ve Güney Kore gibi ülkelerde cari fazlalar ve ihracatın ithalata bağımlılığı çok daha düşük olan Brezilya, Avustralya, Kolombiya, Yunanistan ve Kıbrıs gibi ülkelerde ise büyük cari açıklar görülebilmektedir. Türkiye’nin enerji ithalatçısı olduğu için cari açık verdiği görüşü iki nedenden dolayı ikna edici değildir. Birincisi, Türkiye her zaman enerji ithalatçısı bir ülke olmasına rağmen cari açıklar özellikle 2002 yılından itibaren ciddi oranlarda artış göstermiştir. İkincisi, enerji ithalatçısı olan her ülkede cari açıklar görülmezken Çin ve Almanya gibi enerji ithalatçısı ülkelerde devasa cari fazlalar görülmektedir.

İkinci olarak, 2002 sonrasında ihracatın rekorlar kırarak arttığı, cari açıkların ise ithalatın daha hızlı artmasından kaynaklandığı tezi de doğru değildir. Bu konuda karmaşa yaratan şey (yukarıda ulusal gelirdeki değişimleri incelerken açıkladığımız gibi) doların 2002 yılından itibaren tüm para birimleri karşısında değer yitirmiş olması ve bu nedenle dolar cinsinden cari fiyatlarla ihracatta da sanal bir artış oluşmuş olmasıdır. Sabit fiyatlarla artış hızlarına baktığımızda, 2002 sonrasında ihracatta çok ciddi bir azalma görülürken ithalatta kayda değer bir artış görülmemiştir. O halde ticaret ve cari açığı oluşturan şey reel ithalatın

artış hızı sabitken ihracatın artış hızında görülen ciddi bir yavaşlamadır (Subaşıat 2014a). Bu gözlem 2002 sonrasında aşırı değerlenen TL ile çok daha tutarlıdır. TL'nin aşırı değerli olduğu bilinen yıllarda ihracatın her yıl rekorlar kırarak artması fikri ciddi bir teorik tutarsızlık oluşturmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin ihracat hızı açısından dünya sıralamasındaki yeri gerilemiş ve Türkiye ihracat performansı açısından dünyadaki en başarısız ülkelerden birisi olmuştur.

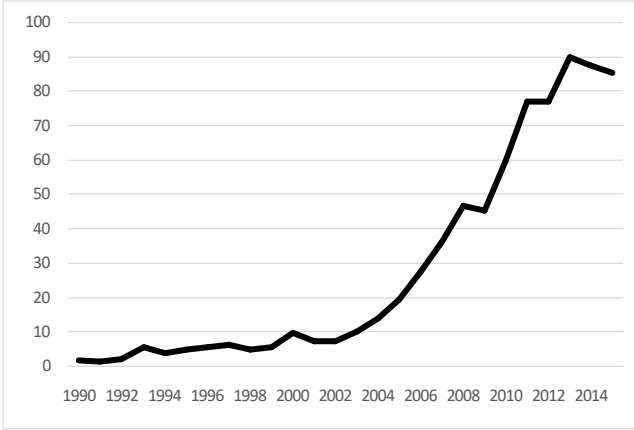
Üçüncü olarak, cari açıkların finansmanında kullanılan dış kaynakların her zaman yatırımları ve ulusal geliri arttıracığı düşüncesi doğru değildir. Kaynaklar sıkça tüketimin artırılmasında kullanılabilen, ya da yatırımlar üretken olmayan ve spekülâtif alanlara yönelebilmektedir. Kaynaklar üretken ancak döviz üretmeyen (konut, sağlık ve eğitim gibi) alanlara yatırıldığında bile (döviz cinsinden borçlar dövizle ödenmek zorunda olduğu için) risk yaratabilmektedir. Aşırı sermaye girişleri sayesinde piyasada bollaşan döviz miktarı ulusal parayı değerlendirerek ihracat sektörünü küçültürken, spekülâtif yatırımların artan kârlılığı üretken yatırımları baltalayabilmektedir. Vurgulamakta yarar var ki büyük ve düzenli cari açıklar, bir ülkenin kontrolü dışındaki nedenlerle değil, tamamen ekonomi politikalarındaki seçimler sonucunda oluşur. Cari açığı Türkiye'nin kaderi gibi gösteren düşünceler hatalıdır.

Cari açıkların doğurduğu en önemli sonuçlardan birisi dış borçtaki artıştır ki, borcun uzun süre birikmesi kriz koşullarını hazırlamaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye'de cari açıkların ulusal gelir içindeki payı hızla artarken toplam dış borcun ulusal gelir içindeki payında benzer bir artış olmamasından hareketle cari açık ve dış borçların bir risk yaratmadığı tartışmaları yapılmıştır. Bu yorumlar dar anlamda dış borcun geniş anlamda dış borçtan ayırt edilmemesinden kaynaklanmıştır. Cari açıkları finanse eden sermaye bir ülkeye üç biçimde girer. Bunlar dış borç, portföy yatırımları (sıcak para) ve doğrudan yabancı yatırımlardır. Bunun yanında yukarıda detaylıca değinilen kayıt dışı sermaye girişleri de vardır. Portföy yatırımındaki yüksek likidite derecesi finansal oynaklığa, kırılganlığa ve kriz riskinin büyümesine katkı yapmaktadır (Grabel 1996). Doğrudan yabancı yatırımlar genellikle düşük riskli olarak değerlendirilse de yaratabileceği riskler küçümsememelidir. Çok uluslu şirketler; transfer fiyatlandırması yaparak devlet bütçesine zarar verebilir, kâr transferi yaparak tasarruf ve yatırımları düşürebilir, girdilerini yurt dışından getirerek cari açıklara katkı yapabilir. O halde sadece dış borç değil, sermaye girişlerinin tümü ekonomiye yayılarak firma ve hane halklarının borçluluğunu artırır ve risk yaratır.

Dış borç stokunun gerçek boyutlarını ölçmek için Uysal ve Subaşıat (2019) kümülatif cari açıkların ulusal gelire oranından hareketle yeni bir endeks üretmiştir.¹⁰ Bu endeks hem ödünç alınan dış kaynakların boyutlarını hem de bu kaynakların nasıl kullanıldığını ölçmeyi amaçlamaktadır. Eğer kaynaklar yatırım ve ihracatı arttıracak

alanlarda kullanılırsa endeks küçülmekte, aksi takdirde büyümektedir. Şekil 4 Türkiye’de gerçek dış borcun boyutlarının 2003 yılından itibaren son derece hızlı arttığını göstermektedir.

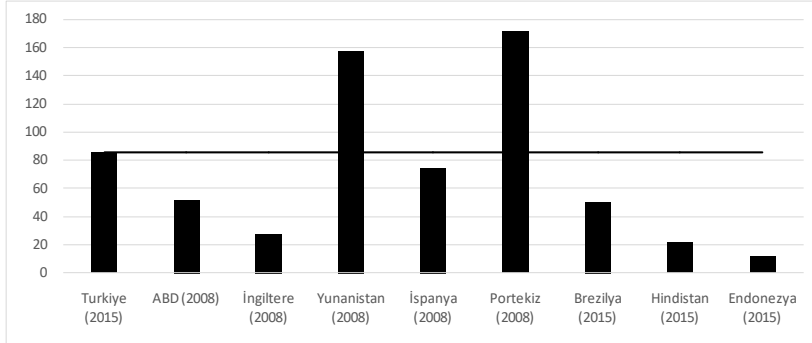
Şekil 4. Türkiye’de Gerçek Dış Borcun Ulusal Gelire Oranı (%)

Kaynak: Uysal ve Subaşat (2019)

Şekil 5, Türkiye’nin 2015 yılındaki gerçek dış borcunu 2008 krizinden geçen ülkelerin 2008 seviyesi ve (Türkiye’nin de içinde yer aldığı) kırılğan beşli olarak bilinen Brezilya, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika gibi ülkelerin 2015 seviyesiyle karşılaştırmaktadır. Veriler Güney Afrika için hesaplanmadığı için bu ülke şekle dâhil edilememiştir. Görüldüğü gibi Türkiye’nin 2015 yılındaki dış borcu kırılğan beşli içinde yer alan ülkelerin tümünden ve krizden geçen ABD, İngiltere ve İspanya’nın 2008 yılı seviyesinden daha yüksektir. Krizden en büyük zararı gören Yunanistan ve Portekiz’in gerçek dış borç seviyesi Türkiye’den daha yüksek olsa da gerçek dış borcun Türkiye’deki seviyesi bir kriz beklentisi doğurabilecek boyutlara ulaşmıştır.

Şekil 5. Türkiye’deki Gerçek Dış Borcun Seçilmiş Ülkelerle Karşılaştırılması

Kaynak: Uysal ve Subaşat (2019)

Endeks ayrıca uyum süreci (kriz) başladıktan sonra gerçekleşecek olan potansiyel refah kayıplarının boyutunu ölçmeyi de amaçlamaktadır. 2008 krizinden etkilenen 30 ülkenin verilerini kullanarak yapılan deneysel çalışma, endeksin bu ülkelerin reel tüketimlerindeki değişimin %77'sini açıklayabildiğini ortaya koymuştur. Çalışma bu deneysel sonuçlardan yararlanarak krizin Türkiye'ye olası maliyetlerini de hesap etmiştir. Regresyon sonuçları, krizin Türkiye'de tüketimi %14,78 ile %23,86 arasında düşebileceğini göstermiştir. Bu rakamlar, Türkiye'de daha önce hiç yaşanmamış düzeyde bir refah kaybına işaret etmektedir.

Özellikle 2011 yılındaki seçimlerden sonra hızla gelişen politik istikrarsızlıklar (şekil 30) ekonomiyi de olumsuz etkilemiştir. 2002-2011 yılları arasında yapılan politik reform ve açılımlarda 2011 sonrasında büyük bir gerileme gerçekleşmiştir (Subaşat 2017b). Başta askeri darbe, Gezi Parkı gösterileri ve yolsuzluk iddiaları olmak üzere politik hayatın her alanında ciddi bir kaos ortamı oluşmuştur. Türkiye'nin politik istikrar ve özgürlükler açısından uluslararası sıralamalarında (basın özgürlüğü, sivil haklar, seçim süreci ve çoğulculuk, adli bağımsızlık, tarafsız mahkemeler, hukuk sisteminin bütünlüğü, polislin güvenilirliği gibi) çok ciddi gerilemeler görülmüştür. Özellikle Kürt açılımının sona ermesiyle gerilen iç siyaset dış ilişkilerdeki bozulmayla iyice kötüleşmiştir. ABD ile yaşanan sorunların Rahip Brunson kriziyle doruk noktasına ulaşması 2018 yılında yaşanan döviz kuru krizinin (nedeni olmasa da) tetikleyicisi olmuştur.

Ancak politik istikrarsızlıklarla ekonomik kriz arasındaki ilişkiyi çift yönlü bir nedensellik çerçevesinde okumak daha doğru olacaktır. Politik istikrarsızlıklar krize katkı yaptığı gibi, kriz beklentisi de otoriterleşme eğilimlerine ve politik istikrarsızlıklara katkıda bulunmuştur. Sürdürülemez ekonomik modelin yavaş yavaş sonuna gelinmeyle oluşan iktidarı kaybetme kaygılarının otoriterleşme eğilimine katkı yaptığı söylenebilir (Subaşat 2017b).

Türkiye'deki politik istikrarsızlıklar ve otoriterleşme eğilimleri konusunda hızla büyüyen bir yazın bulunmaktadır ve bu yazın ekonomi alanındaki otoriterleşmeyle (otoriter neoliberalizm, şekil 3Ö) de zenginleşmektedir. Ekonomik sorunların kendini hissettirmeye başladığı 2013 ve özellikle de krizin başladığı 2018 yılından itibaren iktidar ekonomi alanında otoriter ve sıra dışı politikalar gerçekleştirmiştir. TCMB uzun zamandır, özellikle faiz politikaları konusunda, baskı altındadır ve döviz kurunu kontrol etmek için dünyada eşi görülmemiş biçimde Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasasında risk alarak işlem yapmaya başlamıştır. TCMB'nın kârlarının Hazineye devrinin Nisan ayından Ocak ayına çekilmesi, Hazinesinin daha az borçlanarak faizleri düşük tutma çabası ve bu gelirlerin seçim bütçesi için kullanılacağı yorumlarına neden olmuştur (Eğilmez 2019). Hazine ise faizleri düşük göstermek için bankalara

çektığı operasyonla gündeme gelmiştir (Gürses 2018). Yukarıda bahsettiğimiz gibi TÜİK sorgulanır bir revizyon gerçekleştirmiş ve başkanı enflasyonu beklenenden yüksek açıkladıktan sonra görevinden alınmıştır. Varlık Fonu sayesinde iktidar denetlenemez ve büyük bir ekonomik güç kazanmıştır. Bunlar dışında devlet; işe alınanların firmalara maliyetinin bir kısmını üstlenmiş, kamu bankaları başta bankaları düşük faiz vermeye zorlamış, enflasyonla topyekûn mücadele kapsamında perakende sektörüne baskılar yapmış, gıda depolarını bastırılmış, tanzim satış noktaları kurmuş ve döviz alan birey ve firmaları terörist ilan edebilmiştir.

Kriz koşullarında gerçekleşen bu politikalar buz dağının sadece görünen kısmıdır. Ekonomide otoriter eğilimler 2002 yılından itibaren başlamış ve iktidar güçlendikçe şiddetlenmiştir. İktidar devletin yarattığı rant ve kaynakları yandaş firmalara dağıtmak, yandaş olmayan firmalardan yandaş firmalara sermaye aktarmak ve yandaş olmayan firmaları disipline etmek için devlet kurumlarını siyasallaştırmış, yargı denetimini zayıflatmış ve hukukun üstünlüğünü aşındırmıştır (Esen ve Gumuscu). Bu amaçla, 2001 krizinden sonra kamu kaynaklarının yanlı dağıtılmasını engellemek amacıyla oluşturulan, Kamu İhale Kurumu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Rekabet Kurumu ve Sermaye Piyasası Kurulu gibi bağımsız düzenleyici kurumlar üzerinde kontrol kurulmuş ya da bağımsızlıkları zayıflatılmıştır. Danıştay ve Sayıştay'ın kararları sıkça görmezden gelinmiştir. Yandaş firmalar ise bağışlar yaparak ve medyayı ele geçirerek iktidara destek sağlamış ve siyasette eşit mücadele koşullarını erozyona uğratmıştır. İktidar, yandaşları ödüllendirmek ve muhaliflerini cezalandırmak için yasal mekanizmaları (vergi denetimleri, borç tahsil işlemleri, özelleştirmeler, kamu alımları) seçici olarak kullanmıştır (Esen ve Gumuscu). Her ne kadar bu mekanizmalar çoğu zaman kanunların doğru uygulamasına dayansa da yaptırımların seçiciliği politik bir cezalandırma mekanizmasına dönüşmüştür. Devletin en üst seviyelerinden en alt seviyelerine kadar kadrolaşma gerçekleşmiş, liyakat yerine kayırmacılık (klijantalizm) hâkim olmuştur.

Türkiye'de 2011 yılında başlayan ve 2013 yılından itibaren şiddetlenen otoriterleşme eğilimlerinin ve devletin ekonomiye artan müdahalelerinin iki nedeni vardır. Bunlardan ilki iktidarın 2011 seçimlerinde büyük bir seçim zaferi yaşamasıyla oluşan özgüvenle toplumda büyük tepki çeken sosyal dönüşüm projesini hayata geçirmeye başlamasıdır. Bu proje toplumun geniş kesimlerinde büyük kaygı doğurmuş ve tepki çekmiştir. Gezi Parkı gösterilerinde somutlaşan bu tepki iktidarın daha da otoriterleşmesiyle sonuçlanmıştır. İkinci olarak, 2002 yılından itibaren uygulanan ekonomi politikalarının küresel koşullardaki değişikliklerle birlikte artık sürdürülemez hale gelmesiyle birlikte 2013 yılından

itibaren devreye sokulan otoriter devletçilik, bitmek üzere olan mucizenin ömrünü uzatmak ve krizi geciktirmek için kullanılmıştır. Piyasanın emir komuta zinciri içerisinde düzenlenmesi, normal koşullarda çoktan çökmesi beklenen ekonomiyi ayakta tutarken krizin gelecekteki maliyetini arttırmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'nin düzeltici bir kriz gerektiren iki aşamalı yapay bir mucize yaşadığını göstermiştir. İlk aşama 2002 ve 2008 yılları arasında Türkiye'nin büyük miktarlarda yabancı sermaye çekebilmesini sağlayan olumlu küresel koşullar ile bağlantılıdır. Türkiye bu dönemde nominal GSMH açısından hızlı bir büyüme yakalamış olsa da, bu büyük ölçüde döviz kuru değişikliklerinden kaynaklanmıştır. Reel GSMH performansı ise etkileyici değildir. Bu dönemde Türkiye, daha fazla sermaye çekebilmek için yüksek reel faiz politikası uygulamıştır ki bu cari işlemler açığı, dış borç ve düşük yatırım oranlarıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla mucizenin ilk aşaması mevcut krizin tohumlarını atmıştır.

2010 ve 2017 yılları arasında gerçekleşen mucizenin ikinci aşamasında reel GSMH yıllık ortalama %6,8 büyümüştür ki bu büyüme birçok ekonomik ve politik zorluklarla birlikte gerçekleşmesi nedeniyle şaşırtıcıdır. Bu dönemde de gerçek bir mucize yoktur ve sanal büyüme büyük oranda TÜİK'in 2016 yılında yaptığı revizyon sayesinde gerçekleşmiştir. GSMH ve revizyondan etkilenmeyen ekonomik değişkenler arasında beklenen güçlü korelasyonun zayıflaması revizyonun abartılı olduğu yorumlarına yol açmıştır. Bu dönemde Türkiye, 2008 krizinden etkilenen ülkelerden kaçan sermayeden önemli bir pay almıştır ki bu durum cari açıkları ve dış borcu daha da büyütüp zamanla ekonomiyi tehdit eder boyutlara ulaşmasına neden olmuştur.

FED'in 2013 yılında küresel likiditenin sona ereceğini ima eden açıklamaları Türkiye gibi dış borca ve tüketime dayalı bir büyüme modeli sürdürmeye çalışan ülkeler için endişe verici bir dönemin başlangıcının bir işareti olmuştur. Borç odaklı bir ekonomik büyümenin uzun süre sürdürülmesi mümkün değildir ve 2018 yılındaki döviz krizi acılı uyum sürecinin başladığının habercisi olmuştur. 2013 yılından sonra devletin ekonomiye artan müdahaleleri ve otoriterleşme eğilimlerini (krizin bir nedeni olmaktan çok) sürdürülemez olan ekonomik modelin girdiği çıkmazın bir ifadesi ve kaçınılmaz sonun ertelenmesi çabalarının bir ürünü olarak görülmelidir.

Krizi 2003-2010 yılları arasında uygulanan doğru politikaların terk edilmesine bağlayan yorumlar, ekonomik mucize ve kriz arasındaki diyalektik bağlantıyı kavrayamamakta, her şey yolunda giderken iktidarın neden otoriterleştiğini,

belki de kendi sonunu hazırlayacak olan kötü politikalara neden geçtiğini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Uysal ve Subaşıat (2019)'ın yaptığı hesaplamalar tam ölçekli bir krizin neden olabileceği refah kaybının Türkiye Cumhuriyeti tarihinde daha önce eşı benzeri görülmemiş büyüklükte olabileceğini göstermiştir. Ancak içsel ya da dışsal faktörler, yaşanacak uyum sürecinin seyrini belirleyecektir. Uyum kısa vadede sert (kriz) ve uzun vadede yumuşak (uzun soluklu bir yoksullaşma) biçimde yaşanabilir. Hatta koşullar beklenmedik bir biçimde olumlu yönde değişirse Türkiye hızlı bir toparlanma sürecine bile girebilir. Ancak, farklı bir ekonomi yönetimine geçilmediği sürece, sorunlar biriktirilerek artacak ve daha şiddetli bir uyumun koşullarını hazırlayacaktır. Türkiye ekonomisi freni boşalmış yokuş aşığı giden bir araca benzetilebilir. Ne kadar kısa sürede bir yere çarparak araç durdurulursa hasar o kadar düşük olacaktır. Araç ne kadar rotada tutulursa kaçınılmaz olarak yaşanacak bir çarpmanın vereceği zarar o kadar yüksek olacaktır.

Sonnotlar

¹ Bu kararda, kriz sürecinde uygulattığı yıkıcı politikalar nedeniyle IMF'ye olan güvenin azalması da önemli bir rol oynamıştır. Bu ülkeler benzer sorunlarla karşılaştıklarında IMF'den yardım almak yerine kendi rezervlerine güvenmeyi tercih etmiştir.

² Kayıt dışı sermaye girişleri boyutlarının öneminin anlaşılması açısından merkez bankasının rezervlerinin uzun yıllardır yaklaşık 100 milyar dolar olduğunu belirtmekte yarar vardır.

³ Dış ticaret açığı, cari açık ve dış borç Türkiye'de en yanlış anlaşılan konulardan oldukları için bu konulara aşığıda krizin anatomisi değerlendirilirken detaylıca geri dönülecektir.

⁴ Bu dönemde TL'nin aşırı sermaye girişleriyle birlikte Dolar karşısında ekstra bir değer kazanması da cari fiyatlarla GSMH'da görülen artışa katkı yapmıştır.

⁵ Bu dönemde ekonomik (döviz kuru oynaklıkları gibi) ve politik (askeri darbe gibi) sorunların arttığı göz önüne alınırsa bu mucize bir öncekine göre çok daha şaşırtıcıdır.

⁶ Kürt, Ermeni ve Roman açılımları gibi.

⁷ Başörtüsünün kamuda serbest bırakılması ve Alevi açılımı gibi.

⁸ Basın özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, politik özgürlükler, demokratik haklar ve YÖK'ün reformu gibi.

⁹ AB üyeliği yolundaki olumlu gelişmeler, komşularla sıfır sorun politikası ve Kıbrıs sorunu üzerine gelişmeler gibi.

¹⁰ Sermaye hesabı yerine cari hesabın kullanılmasının nedeni sermaye girişlerinden sadece cari açıkları finanse eden kısmının risk yaratmasıdır. Detaylar için Uysal ve Subaşıat (2019)'a bakılabilir.

Kaynakça

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2015). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2015 Yılı İdare Faaliyet Raporu. Ankara: ASPB.

Aydoğuş O (2017). Sorunlu Milli Gelir Revizyonu ve Kuşukulu Büyüme, *İktisat ve Toplum*, No 78.

Aydoğuş O (2018). Türkiye'de Milli Gelir Revizyonunun Sonuçları ve İnşaat Sektörü: OECD ve AB ile Bir Karşılaştırma, *Efil Journal*, 1/1.

Boratav K (31.03.2017), Milli gelir revizyonu arızalıdır. <https://www.birgun.net/haber-detay/milli-gelir-revizyonu-arizalidir-153403.html>. Son Erişim Tarihi: Şubat 2019.

Boratav K (08.01.2019). Bu Kriz AKP'nin Eseridir, <https://www.artigercek.com/haberler/boratav-bu-kriz-akp-nin-eseridir> Son Erişim Tarihi: Şubat 2019.

Brumm J G Georgiadis J Grab F Trottner (2019). Global Value Chain Participation and Current Account Imbalances. *Journal of International Money and Finance*, 2019.

Cushman & Wakefield (2016). Türkiye Konut Sektörü: Konut Balonu. <http://www.cushmanwakefield.com.tr/tr-tr/research-and-insight/2016/turkish-housing-market-price-bubble>.

Eğilmez M (01.05.2018a). Seçim Ekonomisi, Kendime Yazılar, <http://www.mahfiegilmez.com/2018/05/secim-ekonomisi.html>_Son Erişim Tarihi: Şubat 2019.

Eğilmez M (14.05.2018b). Son 16 Yıl ve 2018 Falı. <http://www.mahfiegilmez.com/2018/05/son-16-yl-ve-2018-fal.html> Son Erişim Tarihi: Şubat 2019.

Eğilmez M (2019). Merkez Bankası Nasıl Kâr Eder ve Bu Kârı Niçin Hazineye Devreder? <http://www.mahfiegilmez.com/2019/01/merkez-bankas-nasl-kar-eder-ve-bu-kar.html> Son Erişim Tarihi: Şubat 2019.

Eraydin A and Kok T T (2014). State Response to Contemporary Urban Movements in Turkey: A Critical Overview of State Entrepreneurialism and Authoritarian Interventions. *Antipode*, Vol. 46 No 1.

Esen B ve Gumuscu S (2018). Building a Competitive Authoritarian Regime: State-Business Relations in the AKP's Turkey. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 20:4.

Georgiadis G Grab J ve Trottner F (2014). Global Chain Participation and Current Account Imbalances, December 2014.

Gabel I (1996). Marketing the Third World: The Contradictions of Portfolio Investment in the Global Economy. *World Development*, (24/11).

Gürses U (13.12.2018). Faiz düşürme “operasyonlarına” devam - Ekonomi Alla Turca. <https://ugurses.net/2018/12/13/faiz-dusurme-operasyonlarina-devam/> Son Erişim Tarihi: Şubat 2019.

Icke B T vd. (2011). An Empirical Research of Ethical Banking in Turkey. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 7(3).

IMF (2017a), Turkey: Selected Issues, IMF Country Report No. 17/33.

IMF (2017b). The Global Housing Watch. <http://www.imf.org/external/research/housing/> Son Erişim Tarihi: Şubat 2019.

López-Villavicencio A & Mignon V (2018). Do Global Value Chains Amplify Global Imbalances? *CEPII Working Paper*, No: 2018-13.

Meyersson E (2017). Is New Turkey's Growth Model From Outer Space? <https://erikmeyersson.com/2017/01/22/is-new-turkeys-growth-model-from-outer-space/> Son Erişim Tarihi: Şubat 2019.

Muthoo A (2013). The Tunnel Effect. <http://www2.warwick.ac.uk/fac/soc/economics/news/2013/4/tunneleffect/> Son Erişim Tarihi: Şubat 2019.

OECD (2017). OECD.Stat (database), Son Erişim Tarihi: Şubat 2019.

Sachs J (27.05.2013). Why is Turkey Thriving? <http://www.project-syndicate.org/commentary/inside-the-turkish-economic-miracle-by-jeffrey-d-sachs> Son Erişim Tarihi: Şubat 2019.

Sönmez M (24.09.2013). TÜİK, bu yalanı, araştırma diye satma artık. <http://mustafasonmez.net/?p=3666> Son Erişim Tarihi: Şubat 2019.

Subaşat T (2014a). The Political Economy of Turkey's Economic Miracle. *The Journal Of Balkan And Near Eastern Studies*, 16/2.

Subaşat T (2014b). Umut Tacirliği, Kriz ve Türkiye'nin 2023 Hedefleri Miti. *İktisat ve Toplum*, No. 40.

Subaşat T (2017a). Türkiye'ye Kayıt Dışı Sermaye Girişlerinin Gerçek Boyutları. *İktisat ve Toplum*, No. 76.

Subaşat T (2017b). Turkey at a Crossroads: The Political Economy of Turkey's Transformation. *Markets, Globalization Development Review*, 2/2.

Subaşat T (2019). Türkiye'de Ekonomik Mucize ve Krizin Anatomisi. *Mülkiye Dergisi*, 43 (1), 235-256.

Subasat T (2019). The Political Economy of Turkey's Economic Miracles and Crisis, içinde: E. Parlar (Ed.), Turkey's Political Economy in the 21st Century, Macmillan: New York.

Telli C, Voyvoda E ve Yeldan E (2006). Modeling General Equilibrium for Socially Responsible Macroeconomics: Seeking for the Alternatives to Fight Jobless Growth in Turkey. *METU Studies in Development*, 33/2.

Terzioğlu N ve T Subasat (2018). Import Dependency of Exports as a Cause of Current Account Deficit. *Central European Review of Economics & Finance*, 25(3).

Uysal ve Subaşat (2019). Crisis In Turkey: Estimating The Potential Welfare Loss?, (henüz yayınlanmamış çalışma).